Відгук

офіційного опонента на дисертацію ***Соколової Алли Вікторівни «Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України»***, подану на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство)

Пропоноване дисертаційне дослідження стосується актуальних для наукового знання й водночас сьогодні суспільнозначущих крос-культурних питань. Попри багатовекторність охопленої в ньому проблематики, його зміст вкладається в чітку логічну схему, точніше трикутник: Візантія – Британії-Англія – Русь-Україна, де виявлено впливи Візантії на Британію-Англію і Русь-Україну й Британії-Англії – на Русь-Україну, зв'язки Візантії та Британії-Англії розкриваються в роботі як двосторонні. Зазначені контакти охоплюють у праці різні, щільно пов'язані між собою сфери соціокультурного буття, однак домінує розгляд двох – релігійної та художньо-творчої (насамперед театральної), в яких виявляються точки дотику в духовних основах територіально віддалених одна від одної національних культур. Близькість певних їх рис авторка слушно тлумачить не лише як результат безпосередніх впливів однієї національної культури на іншу, але і як спільність типологічну, що виникає без участі безпосередніх контактів.

Зазначені в пункті «Наукова новизна роботи» досягнуті оригінальні результати увиразнюють основну цінність дисертації для вітчизняного й зарубіжного мистецтвознавства та культурології. Вона полягає у доповненні здобутків інших авторів – дослідників внеску візантійської культури (субстанціальні риси якої визначені духовними надбаннями неподіленої Церкви Христової, яка ще до її розколу 1054 р., а саме з V–VI ст. стала називатися православною) у західну та українську культури. За кордоном питання впливів культури східного ареалу на західний, зокрема в межах візантиністики, розроблялись у працях Л. Гумільова, Г. Літавріна, В. Уколової, Г. Бородіна, англійських учених-візантиністів (Е. Гіббон, Р. Лопес, Д. Ніколь, Р. Грегорі), науковців – представників країн, які історично мали контакти з Візантією (Росія, Болгарія, Сербія, Франція, Італія, Бельгія, Австрія, Греція),

після Другої світової війни – також США. В Україні візантинологічні дослідження було започатковано ще наприкінці XIX ст. в Київській духовній академії, цій проблематиці (старослов'янський переклад візантійського духовного роману «Варлаам і Йоасаф») присвятив свою докторську дисертацію І. Франко (захищена 1893 року у Віденському університеті). 1926 року в межах ВУАН було створено Комісію для вивчення візантійського письменства та його впливу в Україні. За радянського часу ця наукова дисципліна зазнала занепаду, з'явилися лише поодинокі праці. Її відродження почалося з кінця XX ст.: 1994 року було створено Український національний комітет візантиністів (Київ), 2002 – Український центр візантиністики і патрології, зростає кількість публікацій із цієї проблематики.

Отже, вказана наукова галузь має певні традиції як у зарубіжних країнах, так і в Україні. Водночас на сьогодні у вітчизняній науці більш розробленими є питання взаємодії української культури з латинським Заходом (зокрема, розробки українських учених-медієвістів другої половини XX – початку XXI ст. – Я. Ісаєвича, музикознавців Н. Герасимової-Персидської, Л. Корній, О. Цалай-Якименко, Ю. Ясіновського, Ю. Медведика, О. Зосім та ін.; розділи в узагальнюючих працях – академічних багатотомних «Історії української культури» та «Історії української музики» тощо). Однак розвиток візантиністики, щільно пов'язаних із нею досліджень, спрямованих на об'єктивне осмислення історичного процесу розвитку української культури в її взаємодій як із Заходом, так і зі Сходом (зокрема, не лише з культурою Візантії як держави, обмеженої в часі свого історичного існування, але й в аспекті створених нею імпульсів, що не згасли в українській культурі дотепер) є не менш важливим. Адже Центральні, Східні, Південні та Північні регіони України не лише в період прийняття християнства наприкінці X ст., а й упродовж подальшого багатовікового історичного розвитку нерозривно пов'язані з православною релігійною традицією. Вона входить до духовних основ народу, зумовлює особливості його психології, менталності. Саме тому в роки гоніть Церкви Христової за радянської доби, коли сотні і тисячі священнослужителів і вірян були знищені фізично, більшість храмів закрито або зруйновано, ці укорінені протягом багатьох століть у глибини світовідчуття людей основи залишилися жити в їхніх серцях і розумі, виявлялися на глибинних рівнях української культури – не помітних «при першому наближенні», однак визначальних для кристалізації її сутнісних рис.

Наведемо один із численних можливих, показових у цьому сенсі прикладів. Однією з основних складових тієї неповторної якості школи оперного співу, яка вирізняє учнів О. Муравйової та Д. Євтушенка, є зв'язок із традицією хорового співу в православній церкві, сформованою на цих землях, зокрема в межах Київської школи ще з XVII ст. Глибинна рецепція ментальних рис, сформованих під впливом православної традиції, відлунювала в особливостях вокального інтонування в сольному та хоровому (на оперній сцені) співі, специфіці трактування вокально-сценічних образів тощо. Водночас саме зазначена неповторна якість оперного вокалу зумовила усвідомлення світовою культурною громадськістю українського (зокрема Київського) оперного театру уже не як екзотично-етнографічного, а національно унікального, художньо самодостатнього, світового рівня явища оперної культури. Наведений приклад свідчить, що для створення об'єктивної картини історії української культури важливим є вивчення всього комплексу історично сформованих міжкультурних взаємодій, шляхів його еволюції і трансформацій. У вітчизняній науці саме такий підхід до обраних явищ національної культури розробляється, наприклад, музикознавцями-етноорґанологами (Ольга Олійник, І. Зінків та ін.), музикознавцями – дослідниками старовинної музики – Ігорем Сахном, Марією Качмар, Іваном Міщенком, Богданом Жулковським, Оленою Шевчук, Дмитром Болгарським, культурологами Оленою Марковою, Ольгою Муравською та ін.

Отже, матеріали, висновки, окремі спостереження та ідеї цього дослідження не лише доповнюють існуючий сьогодні фонд знань, що стосується ролі Візантії у становленні європейської культури, її духовних засад. Доповнюючи ці напрацювання, змістове ядро пропонованої дисертації – «трикутник», у якому Україна включена до крос-культурних взаємодій Сходу й Заходу – має теоретико-методологічне значення для сучасної вітчизняної культурології та мистецтвознавства.

Попри багатоаспектність змісту, намагання охопити різні площини процесу взаємодії культур Візантії та Європи, структура роботи є достатньо логічною, відображає її концепцію та основні «смислові блоки», відтак позитивно характеризує фахові якості дисертантки, зокрема засвідчує належну дисципліну

наукового мислення. Постановка проблеми, заявленої в першому розділі – «Християнсько-візантійський базис культури Британії-Англії та Русі-України» – визначає сутність роботи. У другому розділі відбувається більш детальне розкриття двох граней концептуального «трикутника»: становлення традицій православ'я в духовній культурі Британії-Англії та їх впливів і типологічної спільності культурно-релігійної спадщини друїдів, кельтів, ірландських бардів і арфістів та різних сфер культури Руси-України. У третьому і четвертому розділах грані названого «трикутника» подані переважно у площині театральної культури. У третьому розділі аналізується історичний синкретизм англійської маски у її зв'язках із «маскарадно-масковим феноменом» у Європі та Візантії доіконоборчого періоду. Четвертий розділ присвячено виявленню паралелей між **культурними, зокрема британсько-кельтськими театральними процесами та відповідними явищами Руси-України, зокрема показано точки дотику між** масками королівського двору Стюартів **та українськими** вечорницями, **пов'язаними зі святкуванням Різдва.**

Комплексність дослідження, охоплення в ньому культурологічного, мистецтвознавчого, релігієзнавчого, філософсько-естетичного аспектів вивчення обраної проблеми зумовило міждисциплінарний характер цієї праці загалом та її теоретико-методологічних засад зокрема.

Водночас ерудиція авторки, її обізнаність із вітчизняною і зарубіжною літературою з візантиністики, історії європейської, зокрема української культури, релігієзнавства, вільне оперування відповідними даними, проблемна багатовекторність указаної міждисциплінарної роботи, пропонування оригінальних спостережень, суджень, ідей – усе це закономірно провокує виникнення запитань до шановної дисертантки:

1. Прошу уточнити, якими джерелами Ви користувалися при вивченні «багатогранних контактів» Британії і Візантії (пункт 2 «Новизни» роботи), православної спадщини Британії в контексті англо-норманських завоювань (пункт 3 «Новизни» дисертації), виявленні рис спадкоємності творчості Г. Сковороди з традиціями «"вчених мандрівників" чернечо-проповідницьких кіл Британії-Ірландії, бардів» (пункт 6 «Новизни» праці).

2. У підрозділі 2.4 «Традиції ірландських бардів в культурі Русі-України» ідеться, зокрема, про генетичні зв'язки низки емблематичних для української культури явищ із указаними в назві підрозділу інонаціональними традиціями, зокрема творчості Т. Шевченка, Г. Сковороди. Прошу уточнити, які є аргументи на користь твердження про те, що в цих випадках мали місце саме конкретні впливи, а не типологічна спільність, ознаки якої сформувалися насамперед в іманентних процесах розвитку зазначених національних культур. Питання про роль у виникненні близьких ознак різнонаціональних явищ конкретних впливів і власних, іманентних національних процесів виникають і щодо розгляду творчості українських кобзарів (підрозділи 2.2, 2.3), морально-етичних засад побуту чумаків (підрозділ 4.2), музичних ознак українських кантів, що, як уважає авторка, більшою мірою споріднені з британсько-англійськими, ніж із церковно-співочими жанрами Франції, Грузії та «Новгорода-Московії»).
3. У контексті аналізу в роботі англомовних розробок, де мова йде про походження українських вечорниць від друїстичних зібрань, язичницьких сатурналій, візантійських придворних бенкетів та зібрань інтелектуальних аристократичних кіл, прошу розкрити позицію шановної дисертантки щодо ролі у формуванні національної традиції вечорниць питомої української культури.
4. У першому пункті Висновків ідеться про «християнську цілісність» материкового європейського простору, указано, що неповторні національні ознаки культури країн середньовічної Європи були пов'язані з Православ'ям. Водночас вони виявлялися в «унікальних поєднаннях дохристиянських і християнських традицій». Прошу шановну здобувачку уточнити, які саме сфери соціокультурного буття маються на увазі, тому що оцінки дохристиянських, тобто язичницьких проявів світорозуміння, відповідних дій, обрядів є докорінно різними, наприклад, у межах православної богослужбової

культури та в народному побуті, де має місце так звана «народна релігійність», у якій чітко відображено традиційний характер народної культури, сталість багатьох її проявів упродовж століть, відтак синкретично поєднано елементи християнства і язичництва. У зв'язку з цим заперечення викликає думка про допустимість у Православ'ї магічних ірраціональних здібностей «у певних межах» (с. 17 автореферату). Не можна не зауважити, що саме «ірраціональні» (зокрема екстрасенсорні) здібності – це те, що православна церква засуджує як такі, що не даровані Богом, якщо мова, звичайно, йде не про святих отців. Природа результатів магії, що будується на таких здібностях, і результатів молитви, наприклад, святого старця, які також не можна пояснити раціональним шляхом, однак, є докорінно різною. Тому вживання поняття «магія» є некоректним, якщо мова йде про православну християнську традицію.

Питання, які виникли в процесі ознайомлення з роботою, не впливають на її загальну позитивну оцінку. Текст дисертації Алли Вікторівни Соколової «Візантійсько-лицарський культурний феномен у релігійних і творчих традиціях Британії-Англії та Русі-України» свідчить, що робота є актуальною, новою, самостійною, методологічно важливою для сучасної вітчизняної культурології та мистецтвознавства, завершеною концептуально і структурно. Її напрацювання, що стосуються типологічної спільності та безпосередніх зв'язків усередині трикутника: «Візантія – Британія-Англія – Русь-Україна», можуть бути використаними в дослідженнях багатоаспектної міждисциплінарної проблеми «Схід-Захід», у подальших студіях тих явищ української культури, про які йдеться в дисертації, історії вітчизняної культури як складного багатовікового процесу її взаємодій як із Заходом, так і зі Сходом, загалом у вивченні крос-культурної проблематики. Напрацювання, оприлюднені в цій роботі, варто врахувати у вузівських навчальних курсах та при підготовці узагальнюючих історичних і енциклопедичних розробок, у подальшому осмисленні ролі православної християнської традиції в українській та західній культурі.

Публікації з теми дисертації достатньо повно розкривають її основні теоретичні положення. Автореферат дисертації переконливо відображає її основний зміст. Отже, представлений текст дисертаційного дослідження, публікації з теми дисертації, здійснена належним чином апробація її основних положень на наукових конференціях в Україні й за кордоном дозволяють стверджувати, що її авторка, Соколова Алла Вікторівна, безумовно, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство).

16.04.2021 р.

Доктор мистецтвознавства,
зав. відділу екранно-сценічних мистецтв
та культурології Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України О. М. Немкович

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського
Ідентифікаційний код 05417006
м. Київ

Немкович О.М.
ПІДПИС Г ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України